

הלוואה ומעשר כספים

עזרה כספית לזולת, באופניה השונים, מהלוואה עד הפרשת מעשר כספים, היא מצווה בעלת ערך גדול. התורה שבה ומדגישה את חשיבות הנתינה - "פתוח תפתח", וכפי שדרשו חכמים: אפילו מאה פעמים, אפילו לעניי עיר אחרת ואפילו אם העני לא ביקש (בבא מציעא לא, ב; מדרש תנאים לדברים טו). אמנם יש מורכבויות המתלוות לנתינה, ויש גבולות וגדרים שצריכים בירור והבהרה. כגון: האם מותר לדרוש מהלווה להחזיר את ההלוואה? איך מחשבים את הסכום שממנו מפרישים מעשר כספים? ובאיזו דרך אפשר לגבות בהיתר תשלום ריבית?

א. הלוואה

מצווה להלוות כסף **לכל אדם** מישראל הזקוק להלוואה. מעלתה של מצווה זו גדולה יותר ממצוות הצדקה, מפני שהיא שומרת על כבודו של הנזקק ונותנת לו תקווה לשינוי. כך כתב הרמב"ם:

שצונו להלוות לעני להרחיב לו ולהקל עניינו. ומצוה זו היא היותר חזקה ויותר מחויבת מכל מצות צדקה. כי מי שנתבזה וגלה פניו לשאול מידי האנשים אין צרות עניינו סר מעליו כמו המכוסה שירצה להעזר עד שלא יתגלה עניינו ולא יתבזה (ספר

המצוות, עשה קצו).

מצוות הלוואה מוטלת על מי שמצבו הכלכלי יציב, ויש לו יתרה כספית אשר אינה מיועדת למימון צרכיו הבסיסיים או לחיסכון

עבור קניית בית וכדומה. הציווי הוא להתגבר על החשש שמא הכסף לא יחזור, ולקחת סיכון, על מנת לעזור.

תקנות להגנת המלווה

חכמים תיקנו את שביכולתם לתקן, על מנת שההלוואה אכן תגיע לכלל פירעון. ראשית, הם קבעו כי המצווה מופנית רק ללווה שמסתבר שיוכל להחזיר את חובו. אין מצווה להלוות למי שיש סבירות גבוהה שלא יצליח לפרוע את חובותיו. על המלווה לברר היטב את יכולת ההחזר של הלווה בטרם יפקיד בידו את כספו, אולם אין לו להגזים בזה, אחרת לא תתקיים המצווה כלל (אהבת חסד, חלק א, פרק א, ט). מעבר לזה, הורו חז"ל ללווה לקחת הלוואה רק לצרכים בסיסיים ולא לצורך מותרות, שמא לאחר מכן לא יוכל להחזירה (שולחן ערוך חושן משפט צז, ד).

שטר הלוואה: הדרכה הלכתית נוספת באה להגן על המלווה מפני חשש של שכחה או התעלמות מההלוואה, והוראתה כי כל הלוואה תהיה מתועדת. אופן התייעוד הזמין והנוח ביותר הוא כתיבה של הלווה בכתב ידו (או בחתימה דיגיטלית): "בתאריך... קיבלתי כך וכך מ... והתחייבתי להחזיר בתוך כך וכך זמן, על החתום...". עם זאת, יש שלימדו זכות על המנהג להלוות ללא שטר או עדים במקרה שמדובר על סכום קטן, משום שבדרך כלל המלווים הם ידידים, והצדדים סומכים זה על זה - המלווה סומך על הלווה שיחזיר את חובו ולא ישכח, והלווה סומך על המלווה שימחל לו אם ישכח.

הוצאה לפועל: במקרה שהמלווה מתקשה לגבות את חובו, כגון שההמחאות של הלווה ללא כיסוי, מותר לפנות להוצאה לפועל, על מנת לגבות את החוב (משפטיך ליעקב ב, ו). החוק בעניין זה תואם

את ההלכה, שיש להשאיר ללווה את חפציו האישיים, וכן נעשית חקירת יכולת לפני שמעקלים נכסים (שבט הלוי י, רסג).

לא תהיה לו כנושה

כאמור, מעלתה של מצוות הלוואה על פני צדקה היא השמירה על כבודו של הלווה. שמירת הכבוד באה לידי ביטוי גם באיסור התורה "לא תהיה לו כנושה" (שמות כב, כד), המונע מהמלווה לדרוש את חובו כאשר הוא יודע שהלווה נקלע לקשיים כלכליים, ואין באפשרותו לפרוע את חובו. במצב זה אסור לביישו, אולם מותר להודיעו שהחוב נשאר בעינו, כדי שלא יטעה הלווה לחשוב, שהמלווה מחל עליו.

הגדרת מצבו של הלווה: יכולת החזר החוב אינה נמדדת רק על פי הכסף המזומן המצוי ביד הלווה, אלא גם על פי נכסים, שאינם בסיסיים, שהלווה מחויב לתת אותם כדי להחזיר את ההלוואה. לכן אם הלווה מחזיק רכב, או שיש לו מיקרוגל ומייבש כביסה, הוא מחויב לתת אותם למלווה, וממילא אין כלפיו איסור "לא תהיה לו כנושה" (שולחן ערוך הרב הלכות הלוואה, יג). במקרה שהמלווה מסופק מה מצבו הכלכלי של הלווה, מותר לו לתבוע את חובו (מנחת אשר ב, קב).

גם על הלווה מוטלת אחריות במצבים כאלה, כפי שכותב הרמב"ם:

אסור לאדם להראות עצמו לבעל חובו בזמן שידוע שאין לו, אפילו לעבור לפניו שלא יפחידו או יכלימו אע"פ שאינו תובעו ואין צריך לומר אם תבעו, וכשם שאסור לזה לתבוע כך אסור ללווה לכבוש ממון חבירו שבידו ולומר לו לך ושוב (הלכות מלוה ולוה א, ג).

פשיטת רגל

"פשיטת רגל" הוא מינוח משפטי למצב שבו אדם אינו יכול לעמוד בהתחייבויותיו הכספיות. במצב זה מכריז עליו בית המשפט כפושט רגל, וממנה לו כונס נכסים. תפקידו של כונס הנכסים הוא לשום את כל הנכסים שבבעלות האדם או החברה החייבים, ומנגד לשום את כל החובות המוטלים עליהם. הוא מחלק את הנכסים בין הנושים באופן יחסי, לכל אחד לפי גודל תביעתו, כך שבעלי החובות הגדולים נוטלים יותר ובעלי החובות הקטנים נוטלים פחות, מלבד תשלומי שכר לעובדים וכן לספקים שהם קודמים לאחרים.

נוהל זה שונה מההלכה, כיוון שעל פי ההלכה סדרי הקדימה נקבעים רק בהתאם לזמן ההלוואה - החוב שנוצר מוקדם יותר יצר שעבוד של נכסי הלווה כלפיו, ולכן הוא הראשון בגבייה.

הבדל נוסף בין החוק להלכה בא לידי ביטוי במקרה שאין די בנכסיו של הלווה לשלם את כלל החובות, בית המשפט ייתן לו פטור גמור משאר חובותיו, לעומת ההלכה אשר אינה מעניקה הפטר, וכאשר מצבו של הלווה יוטב - יהיה חייב לשלם (מנחת יצחק ג, קלד). בנוסף, במקרה שבית המשפט נתן הפטר לחייב, ולאחר זמן התגלגלו לידי המלווה חפצים וכלי עבודה של החייב, על פי ההלכה מותר לו לעכב את הרכוש אצלו, ואילו על פי חוק אינו רשאי לעשות זאת.

כיוון שמעמדו של "פושט רגל" על פי ההלכה שונה ממעמדו על פי החוק, נחלקו הדעות בנוגע למעמדו ההלכתי כיום. הרב משה פיינשטיין סבר כי מכוח הכלל "דינא דמלכותא דינא" יש לקבל את הוראות החוק בנוגע לפשיטת רגל, ולקיימן אף במקרים שבהם הן מתנגשות עם ההלכה. לאור זאת חלוקת הרכוש של

החייב תיעשה בצורה מסודרת, על פי הכללים שהמחוקק קבע, ואין היתר לחרוג מהם. אף אם בהמשך יעשיר הלווה, הוא לא יתחייב להחזיר את חובו.

הדינים שקבעה המלוכה שאם אחד ירד מנכסיו ואין בכחו לנהל עסק שלו שקורין פשיטת רגל... אסור לשום בעל חוב לגבות בעצמו והוא מהדינים שנוגע לכל אנשי המדינה וממילא הוי דינא דמלכותא דינא (אגרות משה חושן משפט ב. סב).

חברה שפשטה רגל: על דעת כל הפוסקים מוסכם שאם מדובר בחברה בע"מ שפשטה רגל, יש לזה תוקף על פי ההלכה, ולא ניתן לגבות מנכסיו הפרטיים של בעל החברה. זאת משום שהחברה הוקמה על דעת כן, שהעסקה איתה היא בערבון מוגבל, בהתאם לנכסים שיש לחברה, ותנאי זה הוסכם על כל מי שהתקשר עמה. לכן הגבייה תהיה מנכסי החברה בלבד, ואם אין לחברה די נכסים, לא יוכל המלווה לגבות את חובו מבעלי החברה ומנהליה (מנחת יצחק י, קמג). מעבר לזה, יש מהפוסקים שקיבלו את ההגדרה המשפטית בחוק לחברה בע"מ, שהיא אינה שותפות של בעלי המניות, אלא ישות משפטית נפרדת (הרב שלמה דיכובסקי, פסקי דין רבניים י, 279); לכן בעלי המניות אינם נחשבים בעלי החברה וממילא אין לשום גורם מחויבות אישית לפרוע את החוב (מנחת אשר ב, קכה). בהגדרה זו נעסוק בהמשך, בעניין השקעה בחברות.

טענת התיישנות

בדין הישראלי, טענת ההתיישנות מוכרת, ועל פיה אין להתייחס לחוב שהועלתה נגדו טענת התיישנות, אף אם אין הכחשה על עצם החוב. אך ההלכה אינה מכירה בטענת ההתיישנות כטענת הגנה, וכך נאמר בשולחן ערוך:

אפילו שהה כמה שנים, ולא תבעו, אין אומרים: מחל לו, כיוון ששהה כל כך ולא תבעו (חושן משפט צח, א).

עוד כתבו הפוסקים כי מכיוון שטענת ההתיישנות סותרת את עקרונות ההלכה, היא אינה תקפה (הרב רצון ערוסי, "התיישנות בחוק ובהלכה", תחומין כא, עמ' 422). רק אם המלווה ימחל בפרוש על חובו, אזי הוא יפקע והמלווה לא יוכל לחזור בו. המחילה צריכה להיות בפה דווקא, ואילו מחילה בלב אינה מועילה בדיני ממונות (קצות החושן יב, א). על כן חוב ישן אינו נמחל, ואף במקרה שאין ללווה מהיכן לפרוע את חובו, אין החוב מתבטל.

הימנעות מתשלום בגין שמיטת כספים

שאלה: אני חייב כסף לאיש מקצוע כבר זמן רב משום שיש בינינו ויכוח על גובה השכר. בינתיים הגיע זמן שמיטת כספים. האם אני יכול לסמוך על ההנחה שבעל המקצוע, שאינו שומר תורה ומצוות, לא כתב פרוזבול - כך שהחוב כלפיו בטל?

תשובה: היה מקום לומר שהתשלום לבעל המקצוע, דינו כשכר שכיר, ששמיטה אינה משמטתו, אולם מכיוון שהחוב נתבע ולא שולם, הדבר נחשב ל"זקיפת מלווה" והשמיטה משמטתו (שולחן ערוך חושן משפט סז, טו). לכאורה, הנך צודק והדין עמך, כי בעל המקצוע לא כתב פרוזבול ואינו רשאי לדרוש את חובו, ואף אם ישלמו לו, מוטל עליו לומר "משמט אני" (שם, לו).

אולם עליך לזכור, שעליך לקיים את דברי חכמים, שאמרו שאף שהחוב נשמט - יש להחזיר חוב שעברה עליו שביעית, כמבואר בדברי הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל ט, כח). הטעם לדבריהם שהייעוד המרכזי של שמיטת כספים הוא להיטיב רק עם מי שאין לו. לכן

אם אינך ממעוטי היכולת, עליך להחזיר את הכסף. עדיף שתלמד את בעל המקצוע לומר "משמט אני את החוב", ולומר "אף על פי כן ברצוני לשלם אותו".

אמנם, גם אם בעל המקצוע לא כתב פרוזבול, יש סברה נוספת לחייב אותך לשלם, בהתבסס על דעת הראשונים שהביא הרמ"א (חושן משפט סו, א) שדין שמיטת כספים אינו נוהג בזמן הזה. אמנם לדעת השולחן ערוך (סו) שמיטת כספים נוהגת בזמן הזה, אך בנוסף, ייתכן לומר שהמלווה לאדם שאינו שומר תורה ומצוות, נחשב כאילו התנה עם הלווה "על מנת שלא תשמיטני שביעית". סברה זו מובאת בשו"ת הרא"ש (כלל עז, ב) בתור לימוד זכות על בני דורו, ויש פוסקים שאימצו אותה (שו"ת חתם סופר ה, קיג).

לסיכום: במרקם העדין הקיים היום במדינת ישראל בין הציבורים השונים, נראה שיש למנוע שימוש בהלכות ממון שאינן ידועות לציבור שאינו שומר תורה ומצוות, בייחוד שיש אומדנה מוכחת שאילו היו שני הצדדים יודעים על שמיטת הכספים - היו מתנים שלא תנהג בהלוואה המוצעת. במצב זה יש לחייב על פי דברי הפוסקים שתנאי זה כאילו נאמר, ולשלם את החוב. מובן שעדיף ללמד את המלווה לומר "משמט אני" ולשלם בתורת מתנה.

ביטול הלוואה

שאלה: קרוב משפחה הציע לאחד מבני המשפחה הלוואה על סך 50,000 ש"ח ללא ריבית לצורך שיפוץ ביתו. על סמך זה הלך בן המשפחה והזמין שיפוצניק לעבודות אחזקה בבית. כעת הקרוב רוצה לחזור בו מההלוואה. האם לפי ההלכה מותר לו לחזור בו? מה בנוגע לדמי ביטול שצריך לשלם לשיפוצניק?

תשובה: המבטיח לחברו לתת לו הלוואה צריך לעמוד בדיבורו, שנאמר: "שארית ישראל לא יעשו עוולה", ובפי חז"ל החוזר בו מכונה "מחוסר אמנה" (בבא מציעא מט, א). יש מצבים שאדם לא צפה מראש והם בגדר אונס, ואז מותר לו לחזור מדיבורו. על זאת צריך להתייעץ עם תלמיד חכם, וכל מקרה לגופו.

אם המשפץ במצב כלכלי קשה, הרי הוא עני, וההצעה של ההלוואה בשבילו נחשבת כנדרי מצווה. במקרה זה יש לבחון היטב את חובתו של קרוב המשפחה, כי נדרי מצווה לא ניתן להתיר בקלות.

לעניין ההוצאות אשר נבעו מביטול עבודת השיפוף, יש לחלק בין שני מקרים: אם היה ידוע לקרוב המשפחה שהכסף מיועד לצרכי שיפוף, ועל סמך הבטחה זו הזמין בן המשפחה חומרים ואנשי מקצוע. הוא במו פיו גרם לנזק, ועל זה הוא חייב לשלם את ההוצאות. אך אם לא דובר על הייעוד שלשמו נצרך הכסף, המלווה לא ידע שסומכים עליו ומזמינים חומר ועובדים, והוא פטור.

ב. ריבית

התורה אוסרת הלוואה בריבית באיסור חמור, ואף כפלה איסור זה כמה פעמים ובכמה אופנים. גם במקרה שהלווה מעוניין לשלם את הריבית מדעתו (ולא מחמת אילוץ כלכלי או אחר), מקפידה התורה שאין להלוות בריבית כלל. נראה שכוונת התורה בזה היא שהלוואה תהיה על בסיס חסד ולא על בסיס מסחרי.

קנייה בתשלומים

בקניית מוצר בתשלומים תתכן בעיה של ריבית, אם כי רק מדברי חכמים, כי אין זו הלוואה אלא מקח וממכר (שולחן ערוך יורה דעה קעג, א). אם מציגים לקונה שני מחירים, מחיר נמוך יותר למזומן וגבוה

יותר לתשלומים, והוא בוחר באפשרות של התשלומים, הדבר נחשב כעין ריבית: המוכר מלווה לקונה את הכסף (שטרם שולם) תמורת תוספת, לכן המחיר גבוה יותר. במקרה כזה יש לבחור רק את האפשרות של תשלום מזומן (שאותו ניתן לשלם בתשלומי קרדיט בכרטיס אשראי, כי לחברת האשראי יש היתר עסקא).

במקרה שמדובר במוצרים שרגילים לקנות אותם בתשלומים, כגון רכב ומקרר, מותר לבחור באפשרות זו, כי אז התשלום המזומן נחשב כהוזלה והמחיר הרגיל הוא בתשלומים (הרב יעקב ישעיה בלוי, ברית יהודה, כרך עיקרי דינים, יד, יז).

היתר עסקא

במסחר המודרני, לכסף "נזיל" יש משמעות כלכלית רחבה, ולכן מטרת ההלוואה השתנתה מימים עברו. על פי רוב, ההלוואה כבר אינה משמשת לצורך עזרה דחופה, אלא לשם השקעה כלכלית או להעלאת רמת החיים. במצב זה, הלוואה ללא ריבית כרוכה באובדן הכנסה משמעותי. אין בעובדה זו להתיר את איסור ריבית, אך תנאי החיים דחקו את הפוסקים למצוא פתרונות הלכתיים כדוגמת "היתר עסקא", על מנת להתמודד עם המסחר המודרני.

משמעותו של היתר עסקא: "היתר עסקא" הוא מסמך ההופך את ההלוואה לעסקה כלכלית לכל דבר. על ידי "היתר עסקא" הופכים המלווה והלווה לשותפים בהשקעה, וממילא לשותפים גם ברווחים. בתום תקופת ההלוואה המלווה מקבל את כספו בחזרה, ובנוסף הוא מקבל את הרווח (הקרוי בלשוננו - ריבית) שהוא זכאי לו, מתוקף היותו שותף להשקעה.

אמנם, כיוון שהלוואה זו היא השקעה, ויש והשקעות אינן נושאות רווחים אלא הפסדים, מתעוררת בעיה במקרה שיש הפסדים. לכאורה במקרה שיש הפסדים, אמור גם המלווה לשאת בהם ולהפסיד מהחזר הקרן בשלמותו, ובוודאי מהחזרי הריבית - הרווחים. על מנת לפתור נקודה זו, הוסכם בהיתר העסקא שלצורך ההוכחה שלא היו רווחים אלא הפסדים, יידרשו שני עדים כשרים ושבועה. על פי רוב לא יהיו שני עדים כשרים, ולכן קרוב לוודאי שהלווה לא יוכל להוכיח את הפסדיו, וממילא יצטרך לשלם את מלוא הקרן, עם הריבית עליה סוכם מראש.

היתר עסקא בין אנשים פרטיים: היתר עסקא אינו מיועד רק לגופים כלכליים המלווים כספים, אלא אף לאנשים פרטיים, וגם אנשים המלווים זה לזה באופן שיש בו ריבית זקוקים להיתר זה. למשל: הורים לוקחים הלוואה בריבית מהבנק ומעבירים אותה לילדיהם, לצורך רכישת דירה וכדומה. הילדים משלמים לבנק את ההחזר החודשי, שחלק ממנו הוא תשלום ריבית. אמנם לבנק יש היתר עסקא, ולכן ההורים שלקחו את ההלוואה אינם עוברים על איסור; אך בין ההורים לילדיהם אין היתר עסקא, ובפועל יוצא שהילדים קיבלו מהוריהם הלוואה עם ריבית ללא היתר. לשם כך יש לערוך ביניהם היתר עסקא לפני שהלוואה תצא אל הפועל.

אפשר להשתמש בנוסח הבא:

אני החתום מטה מודה שקבלתי מ _____ (להלן המלווה) _____
סך _____ (הקרו) בתורת עיסקא עד לתאריך _____
והתחייבתי להשקיע את כסף העיסקא בעסק טוב ומובחר שהוא יותר
קרוב להרויח בו. ואם ארצה להשתמש בכסף זה לצרכי הפרטיים או
לתשלום חובות שיש לי, הריני מקנה למלווה הנ"ל בקנין המועיל
חלק בכלל עסקי המניבים רווחים בשווי הכסף שקבלתי, ויהיה
אותו החלק בידי בתורת עיסקא. הרווחים שיהיו מהעיסקא יתחלקו
מחצה לי ומחצה למלווה הנ"ל, ואם ח"ו יהיו הפסדים ישא הנותן
הנ"ל בשני שלישי, ואני המקבל בשליש. ואין אני נאמן לומר שהיו
הפסדים או שלא היו רווחים, וכן לגבי גובה הרווחים שהיו, אלא
בשבועה חמורה בנקיטת ספר תורה. אמנם זאת הוסכם בינינו שאם
ארצה לתת לנותן העיסקא (אחוזי הריבית) _____, ואחזיר לו
את הקרן, הרי שכל המותר שייך לי לבדי ופטור אני מכל שבועה
ובירור על הכסף הנ"ל. ואם יישאר הכסף בידי לאחר הזמן הנ"ל וכל
זמן שלא אחזירנו, מוסכם בינינו שימשיך להיות בידי בתורת
עיסקא כפי כל התנאים דלעיל. כל זה נעשה בקניין אגב סודר
כתיקון חז"ל ובאופן שאין בו אסמכתא והכל שריר ובריר וקיים.

ועל זה באתי על החתום _____.

ג. השקעות

ככאמור, הלוואות אינן ניתנות לנזקקים בלבד, אלא גם במסגרת השקעות בשוק ההון, במה שמכונה "אגרת חוב". אם המדינה מנפיקה את אגרת החוב, המשמעות היא שהמדינה לווה כספים מן הציבור ומתחייבת לפרוע את קרן הלוואה בתוספת ריבית. בהשקעה באג"ח מדינה אין חשש לאיסור ריבית, מחמת היתר עסקה כללי שהמדינה חתומה עליו.

ריבית והשקעה בחברות

בהשקעה באגרות חוב קונצרניות (חברות פרטיות) יש בעיה של ריבית, אך יש הסוברים שאפשר להקל אם מדובר בחברה בע"מ, כיוון שאז אין חבות אישית (שעבוד הגוף) למנהלי החברה, ואיסור ריבית חל רק כשיש אדם המחויב לפרוע את החוב באופן אישי.

יש להקל גם במקרה שאדם אינו קונה את אגרות החוב מהמנפיק עצמו, אלא מאדם אחר שקנה ממנו, בייחוד אם הספיק למכור אותן לפני זמן הפירעון של אגרות החוב. אף במסחר ב"אופציות" אין בעיה של ריבית, כי אין מדובר על רכישה בפועל של אגרת חוב (אבני נזר יורה דעה, קפט).

שותפות בחברה שעוברת עברה

מעבר לעניין אגרות החוב, יש לדון בהשקעה בשוק ההון במניות וכדומה. השאלה ההלכתית המרכזית לגבי השקעה היא שאלת השותפות לדבר עברה, במקרה שהחברה מלווה בריבית, מחללת שבת או מחזיקה חמץ בפסח. האם ההשקעה בחברה נחשבת לשותפות בבעלות עליה ובעברות הנעשות בממונה?

הגדרת ההלכתית של חברה: יש מחלוקת אם חברה נחשבת לשותפות או לישות עצמאית. יש דעה המחשיבה את בעלי המניות כ'שותפים בחברה'. ממילא הם שותפים לאיסורים שנעשים בממונם של המשקיעים, ולדרך זו השקעה במניות אפשרית רק בחברות שיש עליהן פיקוח שהן שומרות שבת ושיש להן היתר עסקא. זהו המסלול הקרוי "השקעה כשרה" (מנחת יצחק ג, קלד).

לעומת זאת, לדעת הרב אשר וייס, חברה היא ישות משפטית בפני עצמה אשר אין לה כל בעלים אנושיים. ממילא אין בעלי המניות נחשבים 'שותפים' ועל כן אינם עוברים על איסור, וברשותם להשקיע בכל חברה שהיא.

לענ"ד ברור כי המעמד המשפטי של חברה בע"מ במציאות הכלכלית המודרנית כאישיות משפטית בפני עצמה תקף גם מבחינה הלכתית, מכיוון שאף אחד משלושת הגורמים המרכיבים את החברה (בעלי המניות, חברי הדירקטוריון והמנכ"ל) אין לו בעלות גמורה, ומצב זה לא שערום אבותינו, אין לנו להתחכם ולחדש חדשות אלא לקבל את משפט העמים בכל העולם כולו, וכל כה"ג ודאי דינא דמלכותא דינא (מנחת אשר ב, קה).

למעשה נראה שיש לקבל את הדעה הממצעת, המחשיבה את בעלי המניות לשותפים בחברה, אך לא כל משקיע ובעל מניה מוגדרים כשותפים **במעשי** החברה - כאלה מוגדרים רק בעלי השליטה, הקובעים בפועל איך תנוהל החברה (אגרות משה אבן העזר א, ז). לדבריהם מותר לכל אחד להחזיק ניירות ערך של כל חברה, בתנאי שיש לו רק אחוזים מעטים, אשר אינם מקנים זכות החלטה בניהול החברה.

חיסכון לכל ילד

שאלה: המדינה יצאה ביוזמה שנקראת "חיסכון לכל ילד", ובמסגרתה פותחים תכניות חיסכון בשביל הילדים. בין האפשרויות להשקעה יש מסלול כשר, האם יש חיוב להשקיע בו?

תשובה: יש פוסקים שהקלו בהשקעה במניות ואגרות חוב, אף שמדובר בחברות שאינן שומרות שבת ומלוות בריבית (אגרות משה אבן העזר א, ז; מנחת יצחק ג א, כג). ההיתר מבוסס על ההגדרה שהמשקיע אינו נחשב לבעלים של החברה אלא נהנה רק מהרווחים. לכן מעיקר הדין אפשר לסמוך על דעה זו ולבחור אפיק השקעה המניב רווחים טובים. עם כל זה, יש עניין לקדם את שמירת השבת והיתר עסקה בגופים פיננסיים, ולכן מי שאינו לחוץ כלכלית ישקיע באפיק הכשר.

ד. מעשר כספים

גמילות חסדים היא מצווה הכוללת שני סוגים עיקריים של מעשים:

האחד הוא השתתפות האדם עם ישראל בממונו, כגון הצדקה ופדיון שבויים. והשני השתתפות האדם עם ישראל בגופו, כגון ניחום אבלים, ולווית מתים, ושמחת חתנים, ודומיהם (פירוש המשניות לרמב"ם פאה א, א).

אף שלמצווה זו אין שיעור, חכמים תקנו שיעור למצוות צדקה, כפי שכתב הרמב"ם:

בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת - עד חומש נכסיו - מצוה מן המובחר; ואחד מעשרה בנכסיו - בינוני; פחות מכן - עין רעה (הלכות מתנות עניים ז, ה).

זהו המקור לשיעור עשירית הנהוג במעשר כספים - למעשה זהו "שיעור בינוני" של מצוות הצדקה.

יש הבחנה חשובה בין המנהג היום, להפריש מעשר כספים, ובין מצוות צדקה. מצוות צדקה מתחילה בפנייה של עני לעזרה, ולעומת זאת מעשר כספים מתקיים גם ללא פנייה כזו, על ידי הפרשה קבועה מההכנסות. לכן כתב הב"ח שאין במעשר כספים חובה מטעם צדקה: "מה שאדם מעשר ממה שמרוויח במשא ומתן ככספים ושאר רווחים... אינו חייב בה לא מן התורה ולא מדרבנן" (יורה דעה, שלא, יט). כלומר זו הנהגה טובה, שבאמצעותה אדם מתרגל לתת באופן קבוע (פתחי תשובה יורה דעה שלא, יב).

אופן החישוב

יש שני אופנים לחישוב מעשר כספים. החפץ חיים בספרו "אהבת חסד" (חלק ב, יח). המליץ לעשות **תחשיב מדויק** מכל הכנסה כספית. לדבריו, דרשת חז"ל (תענית ט, א) על הפסוק "הביאו את כל **המעשר** אל בית האוצר ויהי טרף בבית, **ובחנוני נא בזאת** אמר ה' צבאות, אם לא אפתח לכם את ארבות השמים והריקתי לכם ברכה עד בלי די" (מלאכי ג, י), שאפשר "לנסות את ה'" ולראות ברכה בפועל, מוסבת על מעשר כספים בדרך זו מובטח לו שיראה ברכה בכספו; אפשרות נוספת היא להפריש על פי אומדן כללי של עשירית מההכנסות, ללא תחשיב מדויק. מכיוון שדין מעשר כספים מבוסס על מנהג, הבחירה ביד האדם באיזה אופן ינהל את התחשיב שלו.

כיצד מחשבים את הרווח? לפי כל הדעות המעשר ניתן רק **מרווחים**, ונחלקו הפוסקים אלו הוצאות ניתן להפחית מחישוב הרווח. לכל השיטות, מובן שההוצאות שמפחיתים הן רק הוצאות הכרחיות, ולא על מותרות כגון נופש בבתי מלון ונסיעות לחו"ל.

עם כל זאת, המגמה הכללית צריכה להיות לקמץ בהוצאות שאינן הכרחיות, כדי שיתאפשר לתת כמה שיותר מעשר כספים. בשו"ת אבקת רוכל (סי' ג) כתב שכאשר מחשבים את המעשר, יש לנכות מרווחיו גם את ההוצאות **ההכרחיות** לאחזקת הבית (יחווה דעת ג, עו). לכן את שכר הדירה והמיסים העירוניים, הוצאות טלפון וחשמל בבית עסק, וכן ביטוח המקום ותכולתו, מפחיתים מסכום הרווח. כך גם בתלוש השכר יש להפריש מעשר מסכום הנטו, לאחר שכבר הורדו המיסים. דוגמה נוספת: אישה הזקוקה למטפלת כדי לצאת לעבודה - מנכה את עלות העובדת מסכום הרווח.

קיום מצוות מכספי מעשר

הרמ"א כתב לתת דווקא לעניים את כסף המעשר, כי יסוד המנהג הוא דין צדקה (יורה דעה רמט, א). אך הפוסקים כתבו כי כיוון שמדובר במנהג, מותר לקיים גם מצוות אחרות מכספי מעשר, בתנאי שאלו מצוות שאינן חובה על האדם. כך כתב רבי יהושע ולק:

כך אני רגיל להורות לבני אדם, כל מצוה שתבוא לידו, כגון להיות בעל ברית או להכניס חתן וכלה לחופה, אם לא היה יכולת בידו ולא היה עושה אותה מצוה, יכול לקנות מן המעשר (דרישה שם).

למשל: אדם אינו רשאי לקנות ארבעת המינים מכספי מעשר, אך מותר לו להוסיף עבור סט מהודר, שלא היה קונה לולא כספי המעשר. על דרך זו, ניתן להוסיף סכום מכספי מעשר מעבר למקובל כמתנת חתונה בכדי לסייע לחתן הזקוק לתרומה.

אם אדם "קנה" עלייה לתורה ומראש תכנן לפרוע זאת מכספי מעשר, אחרת לא היה קונה, יכול להחשיב זאת להוצאה של

כספי מעשר. אולם אם כבר התחייב, אינו רשאי לשלם מכספי מעשר. כך כתב הרב אליעזר ולדנברג:

במה שאדם נותן ומתחייב לנשואי בתו וסידור דירה, אם נותן רק מתוך רצון טוב - יכול לתת מכסף מעשר. ואם נותן מתוך התחייבות - צריך שיהא דעתו על כך בשעת ההתחייבות. (ציץ אליעזר ט, א)

הוצאות חינוך וגידול ילדים: אם המצב הכלכלי דחוק, אפשר להחשיב את הכסף שהורים משלמים עבור בנים גדולים, כגון מזונם ולבושם, בחשבון מעשר הכספים, וכן את ההוצאות על הלימודים בפנימייה, מפני שאין חובה משפטית על האדם לזון ולפרנס את בניו הגדולים (שולחן ערוך הרב הלכות תלמוד תורה א, ז).

מאילו כספים מפרישים מעשר

מקובל להפריש מעשר רק מכספים ולא מחפצים או מנכסים אחרים שנתנו במתנה. גם מכספים שניתנו לצורך נקודתי ומוגדר אין חובה להפריש מעשר. לדוגמה: ממלגת לימודים אין חובה לתת מעשר כספים, מפני שאין זו הכנסה אלא סכום לכיסוי שכר הלימוד. גם קצבת ילדים ניתנת עבור הוצאות גידול הילדים, ואין חובה להפריש ממנה מעשר (ציץ אליעזר ט, א). מענק הלידה מוגדר להוצאות הלידה ולכן אין חובה להפריש ממנו, ולעומת זאת תשלום דמי לידה ניתן במקום המשכורת ולכן חייב במעשר.

חישוב מעשר כספים

שאלה: אני נשוי ואב לשניים (בגילאים חמש וחצי ושנה וחצי). האם ניתן להחשיב הוצאות על גנים ומלמד בתלמוד תורה בתור חלק ממעשר כספים? ומה בנוגע להוצאת על אוכל וכלכלה בשביל הילדים?

תשובה: א. האפשרות לחשב הוצאות על ילדים, בכלל כספי מעשר, תתכן רק בצרכי מצווה שאינו מחויב בהם, מסיבה אחרת. לכן תשלום לגן אינו כלול בזה, וכן אי אפשר להחשיב תשלום למורה המלמד תורה שבכתב, מכיוון שהאב מחויב על פי ההלכה ללמד את בנו. גם בנוגע ללימוד תורה שבעל פה, אם אין השעה דחוקה, מצווה על האב ללמד את בנו אפילו בשכר, ולפיכך, אם אין השעה דחוקה לאב, לא יחשב את הוצאות תלמוד תורה בכלל מעשר כספים.

ב. בנוגע לשאר צרכי הילדים כגון מזונות וביגוד, עד גיל שש האב חייב לזון ולפרנס אותם, ולכן לא ניתן לחשב זאת בתור כספי מעשר. גם חסכונות לילדים אי אפשר לחשב בכלל כספי מעשר, מכיוון שהכסף שבהם אינו זמין כרגע לצרכיהם, אין זה בכלל צדקה.

מחילה על חוב ומעשר כספים

שאלה: אדם לווה ממני כסף להוצאות חתונה וזה כבר זמן רב שאינו מחזיר לי. מחלתי לו בלב, וכעת ברצוני לקזז את סכום המחילה ממעשר כספים.

תשובה: דנו הפוסקים אם מחילה בלב תקפה בדיני ממונות, מפני הכלל - "דברים שבלב אינם דברים". למעשה, אין המחילה תקפה והחוב בעינו עומד. ביכולתך למחול לו בפה (אפילו שלא בנוכחותו), ובהנחה כי הוא מוגדר עני, ניתן להחשיב זאת לכספי מעשר כספים. בנוסף יש להודיע לו שהחוב נמחק, כי הוא מבחינתו עובר על מצוות פרעון חוב.

סוף דבר

מצוות רבות יכול ומחויב אדם לקיים בממונו. חלקן מוטלות עליו בכל מקרה, כמו צדקה ומעשר כספים, אך יכול הוא לבחור את

אופני הנתינה ואת שיעורה לפי מצבו הכלכלי ויכולתו באותה תקופה; וחלקן תלויות ביכולותיו לקיים את עצם המצווה - כגון הלוואה (הניתנת כחסד גמור, ולא כמסחר, כלומר בריבית). ההלוואה תלויה ביכולתו להפנות סכומים לטובת שימוש אחרים מבלי שייפגע, וביכולת הלווה להחזיר, גם אם יש בזה סיכון מסוים.